

ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF
THE REPUBLIC OF SRPSKA

SCIENTIFIC CONFERENCES
Book XXIV

DEPARTMENT OF LITERATURE AND ARTS
Book 13

LANGUAGE AND SCRIPT IN REPUBLIC OF SRPSKA

EDITOR IN CHIEF
Academician Rajko Kuzmanović

EDITOR
Academician Dragoljub Mirjanić

TEXT EDITOR
Academician Slobodan Remetić

Banja Luka 2012

АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига XXIV

ОДЈЕЉЕЊЕ КЊИЖЕВНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ
Књига 13

ЈЕЗИК И ПИСМО У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ГЛАВНИ УРЕДНИК
Академик Рајко Кузмановић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
Академик Драгољуб Мирјанић

ПРИРЕЂИВАЧ
Академик Слободан Реметић

Бања Лука 2012

SPRACHE IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA – EINE, ZWEI ODER MEHRERE...!

Lösungsansätze zur Sprachfrage in der Republika Srpska

Zusammenfassung

In dieser Arbeit geht es um die Sprachsituation in Bosnien und Herzegowina, insbesondere in der Republika Srpska. Hierbei wird auf den ungünstigen Zustand der serbischen Sprache und der Sprachpolitik in dieser Entität hingewiesen. In diesem Zusammenhang werden konkrete sprachpolitische Maßnahmen vorgeschlagen, deren praktische Umsetzung zur Heilung dieses Zustandes von Nöten wären.

SINTEZA SRPSKIH INTERKORELACIONIH POGLEDA

Branko Tošović

Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität, Graz

Apstrakt: U radu se prezentiraju, tipološki određuju i objašnjavaju osnovni interkorelacioni pogledi srpskih lingvista na odnose između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca.

Ključne riječi: srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski, sinteza, korelacija, interkorelacija.

0. U srpskim tumačenju odnosa između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca mogu se izdvojiti četiri perioda: a) kraj XVIII – kraj XIX vijeka, b) prva polovina XX vijeka (1900–1945), c) druga polovina XX vijeka (1946–1989), d) disolucijski period (1990–2011).¹ U periodu od kraja XVIII vijeka pa do danas objavljen je veliki broj radova u kojima su razmatrana razvojna i aktuelna pitanja jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Aktivnost na ovom polju rasla je jačanjem diferencijacije na varijante, težnjom za stvaranjem posebnih jezika i njihovom kodifikacijom, a kulminirala raspadom zajedničkog standarda. Najveći dio tumačenja donosi serija Nacionalni pogledi na jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, koja je utemeljena na Univerzitetu u Gracu u okviru četvrte faze naučnoistraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika” (Grac 2006–2010), a koji je finansirao austrijski Fond za podršku naučnoistraživačkom radu (P 19158-G03; Tošović 2010). Serija već sada ima pet objavljenih tomova, dva su u štampi, a jedan je u pripremi. Njen pretežni dio čine zbornici sa srpskim pogledima, jer su oni predstavljeni u četiri toma (hrvatski u dva, a bošnjački u jednom). Prvi i drugi tom sadrže radove nastale u okviru pomenutog projekta, treći i četvrti donose druge tekstove. Prvi tom obuhvata sljedeće teme: opšti aspekti, fonetika i fonologija, prozodija, ortografija, leksika, frazeologija (Tošović/Wonisch 2010/1, 753 s.). Drugi tom posvećen je tvorbi riječi, morfologiji, sintaksi, stilistici, govornoj kulturi i korpusnoj lingvistici (Tošović/Wonisch 2010/1, 535 s.). U trećem tomu

¹ Prva tri perioda detaljno smo analizirali u širem radu (oko 130 strana) pod nazivom DVJESTA GODINA SRPSKIH POGLEDA NA JEZIK SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA/MUSLIMANA I CRNOGORACA objavljenom u trećem tomu SRPSKIH POGLEDA (Tošović 2011), a četvrti period u četvrtom tomu (Tošović 2012). Objekte analize poslužile su kao osnova za ovu sintezu.

nalaze se prilozi nastali od kraja XVIII vijeka do 1989. godine (Tošović/Wonisch 2011/3, 803 s.). Četvrti tom donosi radove iz disolucijskog perioda (1990–2011; Tošović/Wonisch 2012/4, 1000 s.). Ako saberemo sve autore (26 u prvom i drugom tomu, 29 u trećem i 33 u četvrtom) i njihove tekstove (71 u prvom i drugom tomu, 42 u trećem i 73 u četvrtom), dobićemo cifru od 88 imena, 186 priloga i 3.400 strana. Podaci ukazuju na to da se radi o reprezentativnom i sveobuhvatnom pristupu u ovoj oblasti. Sav taj materijal i čini korpus za našu sintezu. Zbog ograničenog prostora, ovdje ćemo više predstaviti njenu konstrukciju nego što ćemo je detaljno izložiti.

1. Cilj pripreme i izdavanja zbornika bio je: objaviti najvažnije, najtipičnije i najuticajnije poglede srpskih lingvista i filologa na odnose između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca od XVIII vijeka pa do danas, publikovati mišljenja onih autora koji su uticali ili ostavili pečat na kreiranje srpske pozicije o ovim pitanjima, dati hronološki razvoj pogleda i time pokazati kako je tekla evolucija srpske misli u razmaku od dvjesto godina, staviti na uvid najvažnija dokumenta iz toga perioda kako bi se što bolje shvatila tadašnja situacija i kontekst u kome su tekstovi nastajali.

2. Srpska pozicija formira se već krajem XVIII stoljeća (Dositej Obradović), da bi se u XIX i XX vijeku pojavio niz značajnih tekstova iz pera najpoznatijih srpskih lingvista i filologa (Vuka Karadžića, Đura Daničića, Stojana Novakovića, Ljubomira Stojanovića, Aleksandra Belića, Pavla Ivića i dr.). Jedan objavljeni rad je iz XVIII stoljeća (prilog Dositeja Obradovića), sedam iz XIX (autori su Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Evstati Mihajlović, Laza Kostić, Stojan Novaković, S. M. D. i Ljubomir Stojanović), a sedamnaest iz XX (do 1989. godine), koji su napisali Milan Rešetar, Jovan Skerlić, Aleksandar Belić, Radovan Bošković, Isidora Sekulić, Mihailo Stevanović, Radovan Lalić, Lazo M. Kostić, Milka Ivić, Pavle Ivić, Mitar Pešikan, Svetozar Marković, Jovan Vuković, Srđan Janković, Jovan Deretić, Branislav Brborić i Slavko Vukomanović. Najviše tekstova dolazi iz pera Aleksandra Belića (osam), Vuka Karadžića, Milana Rešetara, Mihaila Stevanovića i Pavla Ivića (po tri). Iz perioda od 1990. do 2011. štampana su 73 teksta. Među autorima (33) nalaze se poznati, afirmisani, kao novi, mlađi autori: Milanka Babić, Branislav Brborić, Ranko Bugarski, Tihomir Burzanović, Jovan Ćirilov, Božo Ćorić, Pavle Ivić, Srđan Janković, Slobodan Jarčević, Srđan Maldoran Jovanović, Ivan Klajn, Miloš Kovačević, Radmilo Marojević, Mile Medić, Petar Milosavljević, Milivoje Minović, Pavle Nikolić, Miloš Okuka, Dragoljub Popović, Ljubomir Popović, Milorad Radovanović, Slobodan Remetić, Biljana Samardžić, Radoje Simić, Danko Šipka, Milan Šipka, Vladislav B. Sotirović, Mirjana Stojisavljević, Nenad Suzić,

Sreto Tanasić, Miljan M. Todorović, Branko Tošović.² U zborniku su štampani i tekstovi posebno pripremljeni za ovu publikaciju.³ U trećem i četvrtom zborniku objavljuju su i značajniji jezički dokumenti (ukupno 14). Jedni pridaju isključivo srpskoj lingvistici (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988; STAV SANU O JEZIKU, 1990; ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA Republike Srbije 1991, 1993, 1994, 2005, 2010; ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISAMA Republike Srbije 1996; ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU, 1998; SLOVO O SRPSKOM JEZIKU, 1998; ODLUKA BR. 2 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU, 1998; PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE, 1998; MEMOAR O SRPSKOM JEZIKU, 1998; PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE, 2011. Drugi su nastali uz aktivno učešće srpskih lingvista i filologa (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR, 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR, 1954; DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977). Zbornici, takođe, nude materijal triju anketa objavljenih u slovenačkom časopisu VEDA (1913), SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (1914) i LETOPISU MATICE SRPSKE (1954–1955).

3. Sinteza treba da odgovori na nekoliko najvažnijih pitanja: u kakvim su se korelacionim sistemima kretala srpska tumačenja, koje su intralingvističke i ekstralingvističke kategorije bile u središtu pažnje, kakve su teme dominirale, kako izgleda periodizacija srpskih pogleda, u kakvim su okolnostima ona nastajala, koji su događaji presudno uticali na formiranje i razvoj srpske pozicije, koje su inicijative preduzimane, koliko su i kako pojedinci usmjeravali te poglede, da li su nalaženi kriminogeni elementi u međunarodnim jezičkim odnosima, kako je zamišljan i prognozan razvoj događaja. U njihovom razmatranju kristališe se više tipova tumačenja, koje bismo uslovno ovako nazvali: korelacioni (intrakorelacioni, interkorelacioni, suprakorelacioni, superkorelacioni, ekstrakorelacioni), kategorijalni (zajednički jezik, identičnost), tematski (pismo, izgovor, pravopis, rječnik), periodizacioni (faze razvoja), kontekstualni (izdvajanje konfliktnih situacija /npr. balkanski i svjetski ratovi, rat u BiH/ i društvenih procesa /bujanje nacionalizma 70-ih godina XX v., evropska integracija i sl./), događajni (donošenje re-

² Profesionalna orijentacija pojedinih autora nije primarno lingvistička (Jovan Ćirilov, Nenad Suzić, Vladislav B. Sotirović).

³ Rad na 3. i 4. tomu započeo je krajem 2009. godine, kada je 87 srpskih autora zamoljeno, putem elektronske pošte, da pošalju već objavljene radove ili pripreme nove. Iz ovakvog širokog spiska vidi se nastojanje da se u zborniku predstave svi značajniji pogledi srpskih lingvista, filologa, publicista i dr. bez uredničke selekcije po orijentaciji, (ne)valjanosti, (ne)prihvatljivosti, (ne)opravdanosti... stavova. Publikacija je koncipirana sa željom da se maksimalno obuhvati i oslika širok i raznorodan spektar pogleda srpskih lingvista bez favorizovanja, zapostavljanja ili ignorisanja bilo koga od njih.

zonansnih odluka /kakve su BEČKI DOGOVOR 1850, NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, ZAJEDNIČKI PRAVOPIS 1960, PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE 1967, SLOVO 1998.../ i zasnivanje kompleksnih aktivnosti /poput pomenutog gračkog projekta, 2006–2010/, inicijativni (ujedinjenje Srba i Hrvata, grafijsko-izgovorni kompromis), individualni (karadžićevski, skerlićevski, belićevski, ivićevski...), prospektivni (predviđanje, prognoziranje jezičkih procesa i njihovih rezultata).

4. Srpska tumačenja odnosa između jezika Srba, Hrvata. Bošnjaka i Crnogoraca dolaze u formi nekoliko krugova: 1) intrakorelacionog, čija se suština svodi na to da na štokavskom području postoji jedino srpski jezik, da je ono što se naziva hrvatskim, bosanskim/bošnjačkim i crnogorskim predstavlja samo njegovu varijantu (nacionalnu i/ili konfencionalnu), a da hrvatski obuhvata isključivo čakavski i kajkavski, 2) interkorelacionog, u kome se interakcijski tretiraju četiri zvanično proglašena štokavska jezika (srpski, bošnjački, hrvatski i crnogorski) i njihova četiri standarda, 3) suprakorelacionog, u kome se srpskim jezikom obuhvata makedonski i slovenački, 4) superkorelacionog, u kome se dovodi u saodnos srpski jezik sa istočnoslovenskim i zapadnoslovenskim jezicima, 5) ekstrakorelacionog, u kome se odbijaju nastojanja da se srpski jezik tretira u odnosu na hrvatski, bošnjački i crnogorski kao strani jezik tipa engleskog, njemačkog ili kineskog (što bi impliciralo potrebu prevođenja i što je za srpski stranu besmisleno i neprihvatljivo).

Gotovo čitav XIX i XX vijek protekao je u srpskom intakorelacionom tumačenju jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, odnosno u tretiranju njihovog jezika/varijanata kao jednog jezika. Krajem prošlog stoljeća nastaje sukob između intrakorelacionog pristupa i onog koji postaje sve prisutniji – interkorelacionog. Tačnije ovdje se miješaju obje pozicije: (a) intrakorelaciona – radi se o genetski i tipološki istom jeziku sa potpunom razumljivošću i (b) interkorelaciona – u pitanju su (zvanično proglašeni) posebni jezici sa odgovarajućim lingvonimima (vrlo često nazivani političkim). Ovdje su se iskristalisale tri srpske orijentacije. Jedna je ona koja vidi samo: a (genetsko-tipološku podudarnost, odnosno sličnost i gotovo apsolutnu razumljivost), druga samo b (pravni status jezika i/ili postojanje eksplicitne norme u obliku pravopisa, gramatike i rječnika), a treća i a i b (genetsko-tipološku identičnost, potpunu razumljivost, ozvaničenost posebnih jezika i postojanje posebnog standarda). Disolucijski period srpskih pogleda (1990–2011) odlikuje izrazit sukob ovih pogleda. Za sada se ne nazire stišavanje tenzija oko tih pitanja.

5. Na korelacionoj ravni srpski pogledi su prošli četiri faze: ekskluzivnost, inkluzivnost, konkluzivnost i diskuzivnost. Faza ekskluzivnosti je izrazito binarna i svedena samo na tumačenje odnosa srpski jezik – hrvatski

jezik. Ovaj period trajao je čitav XIX i prvu polovinu XX vijeka. On je izrazito kroatocentristički orijentisan (jezik Hrvata je imao u srpskim pogledima poseban položaj). Faza inkluzivnosti nastala je kada su u binarnu relaciju uključena još dva člana – jezik Muslimana/Bošnjaka i jezik Crnogoraca. Ovo je razdoblje trajalo otprilike od kraja Drugog svjetskog rata do sarajevskog kongresa slavista (1965). U datoj fazi kroatocentrizam i dalje dominira, ali je sve prisutnija bosanskohercegovačka i crnogorska komponenta i to ne nacionalna, već teritorijalna. Faza konkluzivnosti nastupa prihvatanjem razgovora o tome da je srpskohrvatski jezik varijantski polarizovan i da pored dviju osnovnih varijanata – istočne i zapadne – postoji nešto treće. Oko toga su se lomila koplja u srpskoj lingvistici: da li je ona međuvarijanta, podvarijanta, kovarijanta, subvarijanta ili je posebni jezički izraz BiH i Crne Gore. Faza diskuzivnosti nastupa 1991. godine raspadom zajedničkog srpskohrvatskog standarda kada se izdvajanjem hrvatskog (a nešto kasnije bošnjačkog i na kraju crnogorskog) srpskohrvatski opservacijski i analitički prostor sužava na srpski opservacijski i analitički prostor (tumačen vrlo različito – široko i usko). U ovoj fazi se teritorijalno bosanskohercegovačko pitanje transformiše u nacionalno bošnjačko. Ono će sa crnogorskim definitivno razbiti hrvatsku ekskluzivnost i potpuno relativizirati interkorelacionu inkluzivnost. Hrvatsku ekskluzivnost suštinski će načeti hrvatska divergencija, na čemu će bošnjačka i crnogorska divergencija dobiti krila i ući u fazu disolucije.

6. Postoje dva kategorijalna niza u kojima se kreću srpska tumačenja: a) jedinstvo i zajedništvo, konvergencija, b) identičnost, sličnost, razlika. Srpski lingvisti i filolozi čitav su XIX i XX vijek bili konvergentno orijentisani, zalažući se za zajednički, jedinstveni jezik Srba i Hrvata. Vodeći srpski lingvisti dali su snagom svoje misli i dubinom zahvata najveću težinu, najveći značaj srpskoj konvergenciji i suštinskoj orijentaciji ka zajedništvu. Pogledi nekih od njih imali su širokog odjeka, razumijevanje pa i podršku u slavističkim i drugim krugovima u svijetu. U tom su cilju bili spremni na nepopularne i bolne kompromise, kao što je napuštanje ćirilice. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, srpsku konvergenciju sve je više pritiskivala i opterećivala suprotna tendencija – divergencija, i to hrvatska, kojoj se pred kraj XX vijeka aktivno priključila bošnjačka, a kasnije i crnogorska. Srpsku konvergenciju doveo je do životnog cilja Vuk Karaždić BEČKIM DOGOVOROM i Aleksandar Belić NOVOSADSKIM DOGOVOROM. Osnovni nosioci i protagonisti srpske jezičke misli (prije svih, Vuk Karaždić, Aleksandar Belić, Mihailo Stevanović i Pavle Ivić) uporno su se i sistematski zalagali za jedinstvo i zajednički jezik na štokavskom govornom području. Međutim, ta dvovjekovna dominantna srpska orijentacija nije postigla konačan i željeni cilj. Zalaganje za zajednički jezik doživjelo je pred kraj XX i početkom XXI sto-

ljeća neuspjeh, pa se s tim u vezi postavlja pitanje (a) da li je trebalo gotovo sve snage i potencijale fokusirati na realizaciju jedne jedine ideje, (b) da li je bilo svrsishodno, opravdano, korisno i produktivno uporno insistirati na jednom rješenju. Zatečenost u kojoj se srpska lingvistika našla napuštanjem zajedničkog standarda velikim dijelom je nastala zbog nepripremljenosti za takav ishod. Krajem XX vijeka Srbi su bili prinuđeni da se okrenu sami sebi i srpskom, usko i široko shvaćenom, jeziku. To, naravno, nije moglo da ne izazove neočekivana i radikalna strujanja. Nažalost, nedostajalo je novih, svježih ideja, neopterećenih frustracijom izazivanom od onih koji su razbijali zajednički standard i neprijatnom realnošću. Pojavile su se naizgled nove ideje, posebno u radikalnom krilu, ali one su u suštini bile obično kopiranje, kloniranje ili naslanjanje na prošlost (recimo, svođenje hrvatskog na čakavski, tumačenje srpskog kao jezika svih pravoslavaca, katolika i muhamedanaca, uvođenje znaka *ě* /rogatog *e*/ za *jat* i sl.).

7. Jednu od dominantni u XX stoljeću činile su razlike, posebno između srpskog i hrvatskog jezika. Srpski lingvisti stalno su isticali jednakost, identičnost, podudarnost i sličnost, ali su, kako je vrijeme odmicalo, sve više govorili i o razlikama, između ostalog i zbog toga što im se to sa druge strane (hrvatske) uporno i kontinuirano nametalo. Ovu orijentaciju potvrđuje i činjenica da do 1989. godine šest tekstova ima u naslovu tu riječ (Daničić 1857, Bošković 1935, Stevanović 1953, 1965, Lalić 1954, Deretić 1979).⁴ Srbi će o razlikama mnogo više i otvorenije govoriti tek u okviru gračkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika” (2006–2010, Tošović 2010), čime će neutralizirati dominaciju hrvatskih pogleda na nepodudarnosti (Hrvati su vrlo rado o tome pisali, vrlo često i tendenciozno, svjesno povećavajući dubinu i širinu razlika, pa se zbog srpskog suzdržavanja od takvih pitanja, hrvatske „diferencijalne” hiperprodukcije i srpske „diferencijalne” insuficijencije istina o tome u slavističkom i lingvističkom svijetu stvarala pretežno na osnovu hrvatskih pogleda). Sredinom XX stoljeća radilo se uglavnom o razmatranju razlika između varijanata, a tek pred kraj XX stoljeća pojavili su se (podstaknuti od hrvatske strane) radovi o razlikama između jezika. U oba slučaja srpska pozicija je bila jedinstvena: razlike su male, simbolične, nebitne ili gotovo nikakve. Nije nam poznat srpski lingvista koji je pisao o velikim nepodudarnostima. Ali je zato postojala druga tendencija: insistiranje na uklanjanju razlika, što je posebno došlo do izražaja kod Mihaila Stevanovića. S druge strane, Pavle Ivić je imao drugačiji, tolerantniji stav, pa je smatrao da koncepcija iskorjenjivanja razlika uveliko spada u muzej prevaziđenih iluzija.

⁴ V. njihove priloge u Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2.

8. Ako bismo sve srpske poglede od kraja XVIII v. do 1989. morali fokusirati na nekoliko dominantni, onda bismo izabrali sljedeće: insistiranje na identičnosti jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka, potenciranje jedinstvenosti zajedničkog jezika, njegovanje antidiferencijalizma (ignorisanje, minimiziranje pa i tabuiziranje razlika), generisanje orijentacionog polifonizma (tumačenja zasnovana na promišljenosti, dobronamjernosti, tolerantnosti, odmjerivosti, racionalizmu, liberalizmu, ali i radikalizmu, ekstremizmu, nacionalizmu), grafijsko lobiranje ovog ili onog pisma (latinice ili ćirilice), isticanje ili nipodaštavanje jednog od izgovora (ekavice ili ijekavice), lingvo-konfensionalno i lingvo-nacionalno projiciranje (dovođenje u vezu jezika i religije, jezika i nacije), (dis)kvalificiranje (anti)srpskog, (anti)hrvatskog, (anti)bošnjačkog, (anti)crnogorskog, pogrešno prognoziranje i predviđanje, tretiranje omiljenih tema (prije svega, jedinstva jezika) i izbjegavanje „omraženih” (razlika), unošenje autokefalnih razmišljanja, glotonimsko pozicioniranje. Svaka od dominantni traži poseban komentar, ali ćemo se zbog ograničenosti prostora zadržati na osnovnom. Insistiranje na identičnosti i jedinstvenosti jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka trajalo je sve do kraja XX vijeka. Raspadom zajedničke države i stvaranjem posebnih standarda za jezik Hrvata, Bošnjaka i dijela Crnogoraca (koji su sve više insistirali na razlikama) krajem prošlog vijeka takva srpska pozicija dolazi pod snažan pritisak i ulazi u velika iskušenja. To je srpsku stranu podstaklo da se i sama više pozabavi razlikama, pri čemu je i dalje u prvi plan stavljala ono što je isto ili slično. Krajem disolucijskog perioda međujezičke razlike su već prestale da budu tabu tema i o njima se sve više govorilo. Izraziti antidiferencijalizam zamijenjen je kod nekih trezvenim prihvatanjem realnosti onakvom kakva jeste, a kod drugih ignorisanjem razlika i insistiranjem na onome što bi se željelo, a ne na onom što jeste. Međutim, ovdje ne nalazimo samo polarne pozicije; ovdje ima vrlo mnogo nijansi i sivih zona, pa stoga možemo govoriti o orijentacionom polifonizmu, koji odlikuje različito lingvokonfensionalno i lingvonacionalno projiciranje (od insistiranja na srpskom jeziku kao jeziku svih naroda koji žive na štokavskom prostoru, isticanju mononacionalnom /srpskom/ aspektu jezika svih štokavaca, bez obzira na njihovu vjeru, do priznavanja statusa zvanično proglašanih nacija i prihvatanja stava da svaki narod ima pravo da standardizira i imenuje jezik kako želi). U tome se ponekad osjećala doza autokefalnosti (ako jedan narod želi da svoj jezik izdvoji iz drugog, onda treba da pita, odnosno traži saglasnost za to iz naroda sa kojim se razdružuje). Sa srpske strane pokretano je pitanje „krađe jezika”: da li su Hrvati ukrali jezik od Srba, o čemu su mnogi pisali, čak objavljivali i knjige, prije svih Laza Kostić i nepoznati autor pod skraćenicom S. M. D., i tako su otvorili problem krimonogenosti u srpsko-hrvatskim jezičkim odnosima. Glotonimski spor u koji su srpski lingvisti uvučeni kretao se od priz-

navanja naziva pojedinih varijanata (tokom čitavog XX vijeka) do priznavanja naziva pojedinih jezika (u disolucijskom periodu). Jedni prihvataju glotonime izabrane od strane susjednih štokavskih nacija (*bosanski jezik, hrvatski jezik, crnogorski jezik*), drugi se opredjeljuju za srpska rješenja (ne *bosanski jezik, već bošnjački jezik*), a treći odbijaju da uopšte koriste nacionalne/teritorijalne izraze, jedan od njih ili sve (*bosanski jezik, bošnjački jezik, hrvatski jezik, crnogorski jezik*) i kompletan jezik na štokavskom području nazivaju samo *srpskim*.

U XIX vijeku u srpskoj nauci i jeziku i filologiji dominirala su sljedeće teme: jezici na slovenskom jugu, objedinjavanje Južnih Slovena, odnos jezika i religije (da li samo pravoslavci govore srpskim jezikom ili Srbima treba smatrati pripadnike katoličke i islamske vjeroispovijesti), odnos između jezika i nacije, jezičko približavanje Srba i Hrvata, tumačenje hrvatskog jezika samo kao jezika čakavaca, izbor najprikladnijeg narječja za zajednički jezik Srba i Hrvata, problematiziranje štokavštine (da li ona pripada samo Srbima ili i Hrvatima, tačnije da li su štokavci isključivo Srbi), sumnjičavost u princip „jedan narod – jedan jezik”, predlaganje jezičko-političkih kompromisa, pozitivno i negativno tumačenje uticaja Vukove reforme i Ilirskog pokreta, dovođenje u vezu jezičke i teritorijalne pripadnosti. U prvoj fazi dosta se govorilo o tome kakvi južnoslovenski jezici postoje i insistiralo se na potrebi njihove konvergencije. U XIX vijeku uveliko je tekao proces nacionalne, vjerske i jezičke diferencijacije pa su mnoga pitanja bila otvorena i nejasna, posebno ona interakcijska (jezičko-nacionalna, jezičko-vjerska, jezičko-teritorijalna). Uglavnom, XIX vijek je protekao u znaku jezičkog približavanja, što je nastavljeno i u prvoj polovini XX vijeka, da bi u njegovoj drugoj polovini sve više dolazilo do izražaja udaljavanje, koje je kulminiralo raspadom zajedničkih normi. Na sva ta istorijska, društvena, politička i jezička strujanja srpski lingvisti i filolozi odgovarali su rukovodeći se svojim političkim, nacionalnim i jezičkim stavovima, opštim i vrlo često pojedinačnim interesima. U srpskim pogledima iz XIX vijeka zapaža se orijentacija na tumačenje srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa na relaciji jezik – religija, što je posebno došlo do izražaja kod Vuka i sljedbenika njegove ideje da srpskim jezikom govore Srbi pravoslavci, katolici i muhamedanci (Srbi pravoslavne, katoličke i islamske vjere), odnosno da „govore jednim jezikom, ali se po zakonu (religiji) dijele na troje”. U diskusijama i sukobima sa hrvatskom stranom srpska lingvistika nije podlegla hrvatskoj orijentaciji obojenoj snažnim, sveobuhvatnim pa i agresivnim purizmom (posebno usmjerenim protiv susjeda): ona je nastavila sa liberalnom odnosom prema stranim jezičkim uticajima, jer je smatrala da bi protekcionistička jezička politika (o)siromašila jezik i oslabila njegovu komunikacijsku snagu. Pri tome su uzimani i razmatrani različiti kulturno-civilizacijski uticaji, međujezički kontakti, ne-

jednaka dijalekatska razuđenost, različito književno nasljeđe, osobena lingvistička i filološka tradicija. U srpskoj lingvistici pojavljuju se, u posljednje vrijeme, pokušaji slični onima koji dolaze sa hrvatske strane: da se posude-nice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori neki srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru (pišu se čitave knjige protiv nepotrebne, suvišne upotrebe stranih riječi). Međutim, u sadašnjem trenutku takva orijentacija nema značajniju podršku. Postoji zalaganje za organizovani otpor najezičnim stranim riječi i izraza kojima se potiskuju iz upotrebe dobre domaće riječi.

9. Pitanje o kome se diskutovalo tokom čitavog XIX i XX vijeka bilo je izbor narječja kao osnove književnog jezika. Na ovoj ravni na suprotnim pozicijama našli su se Vuk Karadžić, s jedne strane (koji je bio za južno narječje), i Stojan Novaković, Ljubomir Stojanović, Jovan Skerlić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Marko Car, Vladimir Ćorović, s druge, dok se znatan broj suzdržavao da se otvoreno izjasni, vidljivo naginjući ka istočnom narječju. Ta treća struja, u kojoj su bili, između ostalog, Milan Rešetar, Aleksandar Belić, Radovan Lalić i Pavle Ivić⁵, predlagala je trezven, odmjeren pristup, bez pritiska i jačeg nametanja rješenja. Ovo pitanje postalo je u srpskoj lingvistici posebno aktuelno 90-ih godina XX vijeka, kada je u Republici Srpskoj izvršen neuspjeh pokušaj da se administrativnim putem ekavica nametne u javnoj komunikaciji kao obavezan izgovor.

10. Što se tiče pisma, postojale su dvije srpske orijentacije. Jedna (većinska) smatrala je da ćirilicu nikako ne treba napustiti i žrtvovati u ime zajedničkog jezika i jedinstva (Belić, Stevanović, Ivić...). Druga je, radi ujedinjenja, zagovarala prelazak na latinicu (Borivoje Popović, Jovan Skerlić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Vladimir Ćorović...).

11. U XIX vijeku uglavnom se govorilo o *srpskom jeziku* da bi se u XX prešlo na termin *srpskohrvatski jezik*. Glavni spor, kako među Srbima i Hrvatima tako i među samim Srbima, bio je u vezi s tim koje je rješenje bolje, tačnije, naučnije – jednočlano (*srpski jezik, hrvatski jezik*) ili dvočlano sa dvije mogućnosti – sastavljeno pisanje (*srpskohrvatski jezik*) i rastavljeno pisanje (obično sa redoslijedom *hrvatski ili srpski*). U XX stoljeću srpska lingvistika se opredijelila za *srpskohrvatski jezik* i napustila ga krajem istog stoljeća, kada je shvaćeno da je definitivno razbijen zajednički standard, te se vratila tradicionalnom nazivu *srpski jezik*. Što se tiče termina *hrvatski ili srpski*, on je od strane više srpskih lingvista u XX stoljeću dosta i često osporavan kao naučno manje prikladan od *srpskohrvatskog jezika*.

⁵ Pred kraj života on će, što direktno što indirektno, zauzeti drugačiju poziciju, a u prilog ekavice.

12. Ako su u XIX vijeku glavne teme srpskih lingvisti bile ko je govorio i ko govori štokavskim dijalektom, da li su Srbi i Hrvati jedan narod (što je kao problem preneseno i u naredno stoljeće), ko je od koga uzeo jezik i sl., u drugoj polovini XX stoljeća dominira pitanje varijantske diferencijacije zajedničkog jezika. U početku su srpski autori zazirali od ove teme, ali su je postepeno primali i na nju se navikavali, da bi Milka Ivić kazala 1965. kako je neinovan razgovor o postojanju varijanata i da on ne samo da nije opasan, već je, naprotiv, neophodan. Što je vrijeme prolazilo, Srbi su sve otvorenije isticali da su varijante realnost. Najveći problemi nastali su u razmatranju jezičke situacije u Bosni i Hercegovini. Svi su srpski lingvisti odreda tvrdili da se ne radi o posebnoj varijanti (nju su hrvatski lingvisti pokušavali vješto da provuku kako bi lakše realizovali ideju o različitim jezicima), ali su se razilazili u tumačenju osobenog teritorijalnog načina izražavanja. Jedni su smatrali da se radi o *koegzistenciji varijanata* (Jovan Vuković), drugi su tvrdili su da je u pitanju *međuvarijantna neutralizacija, međuvarijantski tip* ili *izraz, međuvarijanta* – sarajevska ili bosanskohercegovačka (Srđan Janković). Termin *bosanskohercegovački standardni izraz* već je bio prilično zaživio, ali je nailazio na rezervisani stav nekih srpskih lingvisti, zbog mogućnosti ili opasnosti da se od njega pređe na termin *bosanskohercegovački standardni jezik*. Malo je bilo pristalica naziva *nadvarijanta*. Nekom srpskim lingvistima (posebno Jovanu Vukoviću) smetalo je prekomjerno insistiranje na autohtonosti bosanskog jezika (prije svega od strane Srđana Jankovića), jer je išlo na ruku ideji o bosanskoj (bosanskohercegovačkoj) varijanti književnog jezika. U ovome kontekstu značajna je reakcija Aleksandra Belića 1937. na tekst Isidore Sekulić, koja je dosta neoprezno govorila o bosanskom jeziku, ne vodeći računa o tome da ulazi u kontekst austro-ugarske orijentacije na uvođenje bosanskog jezika. U tumačenju varijanata bilo je i drugih terminoloških ideja: Jovan Vuković je predlagao izraz *regionalne konstelacije* i *zone* (istočna i zapadna), Mitar Pešikan *regionalne sekcije*, a Mihailo Stevanović *stilsko-jezičke varijante*. Na ovom posljednjem terminu Stevanović je posebno insistirao, naročito u dokazivanju da ne postoji varijantska polarizacija zajedničkog jezika i da sve razlike imaju stilsko-leksički karakter. Takvu poziciju posebno osuđuje Srđan Janković (osobito konstataciju da se jedinstvenost jezika i postojanja varijanata međusobno isključuju) i kaže da Stevanovićevo tumačenje ni „za dlaku nije unaprijedilo naše znanje, već ga, naprotiv, još više zakrivljuje” (Janković 2011 [1967]: 372). U periodu koji je prethodio prihvatanju varijanata kao realnosti, srpski lingvisti su izbjegavali da koriste izraz *varijanta*, pa su govorili o *jeziku kulturnih centara, jeziku Beograda i Zagreba*, a ako su morali da preciziraju jezik Srba i Hrvata, upotrebljavali su sintagmu sa pridjevom u navodnicima: „*srpski jezik*”, „*hrvatski jezik*” (npr. Radovan Lalić). U disoluciji-

skom periodu varijante se tretiraju kako na nivou odnosa jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca tako i na nivou samo jezika Srba (kao jezik sa više regionalnih varijanata – bosanskom, hercegovačkom, crnogorskom, vojvođanskom i sl.). Pri tome jedni prihvataju kao činjenicu postojanje ozvaničenih jezika (hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog), dok drugi tvrde da jezik Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca predstavlja samo nacionalno-konfesionalnu varijantu srpskog jezika.

13. U drugoj polovini XX vijeka u prvom planu nalaze se i ostala važna pitanja: 1. naziv jezika kojim govore Srbi i Hrvati, 2. svojatanje i krađa jezika, posebno da li su jedni (Hrvati) odbacili svoj jezik i prihvatili tuđi (srpski), 3. Muslimani/Bošnjaci i njihov jezik, 4. Crnogorci i njihov jezik.

14. U tumačenju korelacije jezik – nacija srpski autori istupaju protiv ideje „jedna nacija – jedan jezik” (što bi impliciralo da Hrvati, pa onda Muslimani/Bošnjaci i Crnogorci /treba da/ imaju svoj posebni jezik) i sve do druge polovine XX vijeka tu interakciju posmatraju gotovo isključivo binarno: kao odnos Srba i Hrvata. Tek u diskusiji u vezi sa NOVOSADSKIM DOGOVOROM počinju da se (rijetko) pojavljuju Crnogorci (obično u zagradama). Muslimani (danas Bošnjaci) dobijaju najveći prostor u tumačenju varijantske polarizacije zajedničkog jezika na području Bosne i Hercegovine. U disolucijskom periodu (1990–2011) postoji vrlo široka paleta mišljenja: od onih koji priznaju postojanje Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka kao posebnih nacija i u skladu sa tim priznaju njihove proklamovane jezike pod ovim ili onim imenom do onih koji osporavaju status nacije (posebno bošnjačke i crnogorske) a time problematiziraju i status njihovih jezika kao posebnih. U ovome periodu u centru pažnje nalazi se ozvaničavanje hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog jezika i odnos prema lingvonimima *bosanski*, *hrvatski* i *crnogorski* jezik. Inače, čitavo XIX i XX stoljeće proteklo je i u tumačenju glotonimskog pitanja.

15. Na karakter srpskih pogleda presudno su uticali neki jezički događaji i društvenopolitička zbivanja. Među jezičkim događajima izdvaja se a) Vukova reforma jezika i njeno prihvatanje od strane Srba i Hrvata, b) Ilirski pokret, c) BEČKI DOGOVOR 1850, d) NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, e) zajednički pravopis 1960, f) jezička disolucija 90-ih godina. Od istorijskih zbivanja u XIX vijeku najznačajnije je bilo oslobađanje od Turaka (na srpskoj strani) i jačanje narodne svijesti i borba protiv mađarizacije i germanizacije (na hrvatskoj strani), koji su doveli do veće srpsko-hrvatske konvergencije u kojoj su obje strane imale svoje razloge i interese: srpska za jačanje i širu afirmaciju vlastitog jezika, a hrvatska za očuvanje sopstvenog identiteta. Na književnom planu to doba je obilježio romantizam, koji se prenio i

na jezik, pa su u srpskoj i hrvatskoj nauci o jeziku dolazile do izražaja romantičarske ideje i tendencije.⁶

16. Evolutivni proces srpskih pogleda u minulih dvjesto godina išao je od Vukovog „Srbi svi i svuda”, tumačenja štokavštine kao isključivo srpske a čakavštine kao isključivo hrvatske (što je prihvatio znatan broj srpskih lingvista i filologa u XIX vijeku, a jedan dio revitalizirao u fazi disolucije krajem XX i početkom XXI stoljeća), preko lutanja u orijentaciji Đura Daničića, stava Milana Rešetara i drugih da su Srbi i Hrvati jedan narod (Srbohrvati) i da moraju imati jedan jezik, Skerlićevog bezuspješnog predlaganja i traženja kompromisa (da se Srbi odreknu ćirilice a Hrvati ijekavice), Belićevih odstupanja od Vukovih ortografskih pravila i insistiranja na jedinstvu i jedinstvenom jeziku, Stevanovićevog upornog negiranja postojanja varijanata i njihovo svođenje na stilske razlike, preokreta u prilog priznavanju varijanata (nastalog naročito na jugoslovenskom slavističkom kongresu 1965) i prihvatanju realnog stanja od strane većine srpskih lingvista, do Ivićeve sinteze istorijskog razvoja srpskog jezika, mirenja sa neminovnim raspadom zajedničkog standarda, reaktuelizacije Vukovog „Srbi svi i svuda” u disolucijskom periodu i obnovljenog tumačenja štokavštine kao isključivo srpske a čakavštine i kajkavštine kao isključivo hrvatske.

17. Što se tiče prospektivnosti tumačenja, vrlo je indikativno da se značajan dio procjena i predviđanja u srpskim radovima objavljenim u XIX i XX vijeku nisu obistinila. To je posebno važno ako dolazi od vodećih ličnosti srpske lingvistike. A upravo su oni dali niz prognoza koje se nisu ostvarile. Evo nekoliko primjera.⁷ (1) Aleksandar Belić je smatrao da je „vrlo malo naroda u svijetu” kod kojih bi narodno jedinstvo bilo tako duboko i tako potpuno oličeno u jedinstvu jezika kao što je slučaj sa „našim” narodima. On je tvrdio da su najbolji hrvatski i srpski umovi „definitivno” u XIX vije-

⁶ U prvoj polovini XIX stoljeća centralna ličnost u tumačenju odnosa između jezika Srba i Hrvata je bez svake sumnje Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864). U drugoj polovini XX stoljeća aktivnost i autoritet Aleksandra Belića dostiže vrhunac pa njegova riječ o ovim pitanjima postaje orijentir u srpskoj lingvistici. Zatim se formira nova vodeća figura i njen autoritet – Pavle Ivić. Disolucijski period se (smrću Pavla Ivića) odlikuje nedostatkom, krizom autoriteta i pokušajima individualnog, ponekad vještačkog, konjunktturnog pa i agresivnog nametanja, što se završava, prije ili kasnije, stvaranjem lažnog autoriteta. Dvije suprotstavljene struje (uslovno nazvane umjerenom i radikalnom) vuku u tom periodu na svoju stranu i često ne biraju sredstva u nastojanju da poklope srpski lingvistički prostor. Postoji i treća struja – ona koja je (zbog rezigniranosti nastalim stanjem i nemogućnosti da se situacija mijenja i poboljša) pasivna i nezainteresovana. Neki izdvajaju i retrolingvističku struju, podrazumijevajući pod tim orijentaciju obojenu lingvističkim nacionalizmom atavističkog karaktera, nacionalističkim floskulama, nenaučnim stavovima i sl. (Jovanović 2012).

⁷ Zbog tehničkih razloga i radi ekonomičnosti izostavljamo ukazivanje na izvore, koji su inače dati u širem tumačenju objavljenom u Tošović 2011.

ku riješili pitanje srpskohrvatskog književnog jezika i pravopisa. U stvaranju zajedničkog jezika Belić se zalagao za uključivanje ne samo svih srpskohrvatskih govora (štokavskog, kajkavskog i čakavskog) nego i drugih dvaju jugoslovenskih jezika – slovenačkog i makedonskog. On je teško mogao zamisliti da će se pisanje *čitati ću* dugo održati. (2) Mihailo Stevanović je izvodio globalne zaključke tipa: nauka je prije više od stotinu godina pitanje zajedničkog jezika skinula sa dnevnog reda. On je bio uvjeren da je stvarnost postojanja književnojezičke zajednice Srba i Hrvata starija i čvršća nego što su neki prikazivali i da je to nešto s čime se mora računati. Tvrdio je da će iz jezika nestati onih elemenata što su davali prava da se govori o razlici u zajedničkom književnom jeziku. Držao je da se međusobno isključuju jedinstvenost jezika i postojanje varijanata. Ocjenjivao je nastojanje na očuvanju razlika kao ono što je protivno prirodnom razvitku zajedničkog jezika. Smatrao je da zajednički život uklanja razlike i da se one štaviše smanjuju. Suprotstavljao se tezi da srpskohrvatski „jeste jedan jezik ali nije jedinstven”. Dokazivao je da se razlike između *stilskojezičkih varijanata* ne uvećavaju, nego, naprotiv, smanjuju, te da postotak leksičkih, kao i drugih jezičkih nepodudarnosti, ne raste, već „očevidno” opada. Mislio je da budućnost („vjerovatno”) pripada latinici, a da će ekavica („možda”) potisnuti ijekavicu. Isticao je da stepen stilske raznolikosti jezika još niko nije precizno utvrdio niti je to moguće uraditi. (3) Riječi Pavla Ivića da se BiH nalazi u „izuzetno srećnom položaju” time što može da bogati svoj izraz iz obaju izvora nije se pokazao adekvatnim onome što se zbivalo pred kraj autorovog života. Što se tiče unifikacije izgovora u korist ekavice na srpskom govornom prostoru, njegova pozicija iz ovoga perioda je bila korektna („bilo bi pogrešno pokušavati da se ekavica nametne Srbima ijekavcima”), ali se kasnije transformisala u nešto drugo. (4) Eksperiment sa nizom neostvarenih predviđanja dao je Stojan Novaković u futurističkom tekstu NAKON STO GODINA, u kome je pokušao da 1911. predvidi šta će biti 2011. godine. Njegove prognoze se nisu ostvarile u sljedećem: a) da je jezik jedan, b) da navika pisanja latinicom na srpskoj strani ne izaziva nikakvu smetnju, a da se po hrvatskim krajevima marljivo Hrvati još iz malena navikavaju na ćirilicu, c) da je obezbijeđeno jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, d) da je prevaziđeno nekadašnje separatno stanje srpskog i hrvatskog naroda, e) da je kulturno-književno jedinstvo toliko jako da ga moraju respektovati i političke vlasti, f) da je jedinstvo jako i da se njime postiže neizmjerena snaga, g) da se sa srpsko-hrvatskom literaturom ujedinila slovenačka, h) da postoji prava tolerancija, i) da su izglađene „srednjevekovne” rane u srpskom i hrvatskom narodu, savladana opasna pocijepanost i postignuto „uzorito jedinstvo”, j) da oni koji su nekada stvarali rascjep propovijedaju ljubav i jednakost, k) da svačiju vjeru „svako štuje, ali i svoju ljubi”, l) da postoji „neizmerna blago-

det”: čovjek se na čovjeka naslanja, pa onaj sa Timoka brani svoga sunarodnika na Jadranskom moru, onaj s Fruške gore brani onoga u Prizrenu, m) da na putovanjima kroz zemlju vlada prava idila, n) da postoji želja da u zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca uđu i Bugari, te da se u udaljenoj budućnosti može „gledati” politička veza sa Rumunima i Grcima. (5) Milan Rešetar je smatrao korisnom i potrebnom realizaciju ideala da „od dva naroda postane jedan”. Čak je pretpostavljao da bi „Srbohrvati” i Slovenci mogli da imaju isti književni jezik, i to „samo” srpsko-hrvatski. (6) Jovan Skerlić je prognozirao 1913. da će kroz četrdeset ili pedeset godina (dakle 1953–1963) latinića postati opšta književna azbuka. (7) Mitar Pešikan je na pitanje „Na čemu smo?” odgovorio da nije realno očekivati nikakve spektakularne promjene našeg jezičkog izraza u neposrednoj budućnosti, jer su jezičke navike uporne, tvrdokorne, a jezičke prilike ne mogu se izmijeniti prekonoc – željom, parolom, deklaracijom, čak ni dekretom. (8) Slavko Vukomanović daje niz predviđanja koja se nisu ostvarila: a) Zajednički jezik prolazi kroz fazu veoma dinamičnog konvergentnog razvoja; b) Takav proces je neizbježan; c) Unutrašnje razvojne tendencije i socijalne, političke okolnosti, moderna sredstva komunikacije, masovni mediji i sl. sve će više podsticati jezičku konvergenciju i postepenu neutralizaciju varijantskih opozicija; d) Pod snažnim dejstvom konvergentnog razvoja sve više varijantske opozicije gube životnost i snagu; e) Razlike između varijanata se smanjuju i vremenom će ih biti sve manje; f) Nema nikakve bojazni da srpskohrvatske varijantske razlike mogu, u lingvističkom smislu, evoluirati u zasebne jezike; g) Osvojeni prostori slobode, ljudskih i nacionalnih prava sve će više potiskivati jezički purizam; h) Budućnost je na strani oblika *sol* i *ko*, a ne *so* i *tko*. U radovima koje smo analizirali nismo zapazili nijednu značajniju prognozu srpskih lingvista koja bi se ostvarila, jer su sve bile opsjednute idejom zajedništva i konvergentnom orijentacijom. (9) Jovan Ćirilov piše 1994: „Pretvaranje varijanti u posebne jezike, kad bi neko vreme dobila zvanična politika najuticajnijih ličnosti u društvu, politici i kulturi, ne bi se više mogla ostvariti” (Ćirilov 2011 [1994]: 563). Jedino je Laza Kostić isticao da perspektive za jedan potpuno zajednički jezik Srba i Hrvata, koji bi obje strane dobrovoljno primile, nisu suviše povoljne. U disolucijskom periodu prognoziiranja su gotovo nestala, što je i razumljivo: u tako zaoštrenim društvenim okolnostima teško se bilo snaći u datom trenutku (bukvalno se nije znalo šta nosi dan a šta noć, a pogotovo kakav će biti rezultat na duže staze). Osim toga, poučeni neostvarenim prognozama najvećih srpskih autoriteta razvila se izrazita suzdržanost u futurističkim viđenjima jezičkih procesa.

18. Kao zaključak može se izdvojiti sljedeće: u srpskom tumačenju odnosa između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca naziru se četiri perioda: a) kraj XVIII – kraj XIX stoljeća, b) prva polovina XX stoljeća

(1900–1945), c) druga polovina XX stoljeća (1946–1989), d) disolucijski period (1990–2011). U periodu od kraja XVIII vijeka, pa do danas objavljen je veliki broj radova u kojima su razmatrana razvojna i aktuelna pitanja jezika navedenih nacija. Srpska pozicija formira se već krajem XVIII vijeka, da bi se u XIX i XX vijeku pojavio niz značajnih tekstova iz pera najpoznatijih srpskih lingvista i filologa. U njima nalazimo odgovor na niz pitanja: u kakvim su se interakcijskim sistemima kretala srpska tumačenja, kakve su intralingvističke i ekstralingvističke kategorije bile u središtu pažnje, koje su teme preovladavale, kako izgleda periodizacija srpskih pogleda, u kakvim su okolnostima ona nastajala, koji su događaji presudno uticali na njihovo formiranje i razvoj, koje su inicijative preduzimane, koliko su i kako pojedinci usmjeravali te poglede, da li su postojali kriminogeni elementi u međunacionalnim jezičkim odnosima. Sva ta tumačenja mogu se uslovno svrstati u korelaciona, kategorijalna, tematska, periodizaciona, kontekstualna, inicijativna, individualna, prospektivna. Ona dolaze u formi nekoliko krugova: intrakorelacionog, interkorelacionog, suprakorelacionog, superkorelacionog i ekstrakorelacionog. Gotovo čitav XIX i XX vijek protekao je u intakorelacionom razmatranju jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, odnosno u tretiranju njihovog jezika/varijanata kao jednog jezika. Krajem prošlog stoljeća nastaje sukob između intrakorelacionog pristupa i onog koji postaje sve prisutniji – interkorelacionog (tumačenje jezika pomenutih nacija kao posebnih jezika). Pri tome su srpski pogledi prošli kroz četiri razdoblja: fazu ekskluzivnosti, inkluzivnosti, konkluzivnosti i diskuzivnosti. Postoje dva kategorijalna niza srpskih pogleda: jedinstvo i zajednički jezik, konvergencija, identičnost, sličnost, razlika. Srpski lingvisti i filolozi su čitav XIX i XX vijek bili konvergentno orijentisani, zalažući se za zajednički, jedinstveni jezik Srba i Hrvata. Oni su stalno isticali jednakost, identičnost, podudarnost i sličnost, ali su, kako je vrijeme odmicalo, sve više govorili i o razlikama, između ostalog i zbog toga što im se to sa druge strane (hrvatske) uporno i kontinuirano nametalo. U srpskoj poziciji postoji nekoliko dominantni, prije svega: insistiranje na identičnosti jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka, potenciranje jedinstvenosti zajedničkog jezika, njegovanje antidiferencijalizma, generisanje orijentacionog polifonizma, grafijsko lobiranje, isticanje ili nipodaštavanje jednog od izgovora, lingvo-konfensionalno i lingvo-nacionalno projiciranje, (dis)kvalificiranje (anti)srpskog, (anti)hrvatskog, (anti)bošnjačkog, (anti)crnogorskog, pogrešno prognoziiranje i predviđanje, tretiranje omiljenih tema, unošenje autokefalnih razmišljanja, glotonimsko pozicioniranje, južnoslovensko objedinjavanje, povezivanje jezika i religije, jezika i nacije, jezičko i međunacionalno približavanje, tumačenje hrvatskog jezika samo kao jezika čakavaca, biranje najprikladnijeg narječja za zajednički jezik, mononacionalno tretiranje štokavštine, sumnji-

čavost u princip „jedan narod – jedan jezik”, predlaganje jezičko-političkih kompromisa, pozitivno i negativno razmatranje uticaja Vukove reforme i Ilirskog pokreta, dovođenje u vezu jezičke i teritorijalne pripadnosti. U drugoj polovini XX stoljeća dominira pitanje varijantske diferencijacije zajedničkog jezika, naziv jezika kojim govore Srbi i Hrvati, optužbe za svojatanje i krađu jezika, odnos prema jeziku Muslimana/Bošnjaka i Crnogoraca. U tumačenju korelacije jezik – nacija srpski autori istupaju protiv ideje „jedna nacija – jedan jezik” (što bi impliciralo da Hrvati, pa onda Muslimani/Bošnjaci i Crnogorci /treba da/ imaju svoj posebni jezik) i sve do druge polovine XX vijeka tu interakciju posmatraju gotovo isključivo binarno: kao odnos Srba i Hrvata. Na karakter srpskih pogleda presudno su uticali neki jezički događaji i društvenopolitička zbivanja, među kojima se izdvaja: a) Vukova reforma jezika i njeno prihvatanje od strane Srba i Hrvata, b) Ilirski pokret, c) BEČKI DOGOVOR 1850, d) NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, e) zajednički pravopis 1960, f) jezička disolucija 90-ih godina. Evolutivni proces srpskih pogleda išao je od Vukovog „Srbi svi i svuda”, tumačenja štokavštine kao isključivo srpske a čakavštine kao isključivo hrvatske, preko lutanja u orijentaciji Đura Daničića, stava Milana Rešetaa i drugih da su Srbi i Hrvati jedan narod (Srbohrvati) i da moraju imati jedan jezik, Skerlićevog bezuspješnog predlaganja i traženja kompromisa, Beličevih odstupanja od Vukovih ortografskih pravila i insistiranja na jedinstvu i jedinstvenom jeziku, Stevanovićevog upornog negiranja varijanta i njihovo svođenje na stilske razlike, preokreta u prilog priznavanju varijanata i prihvatanju realnog stanja od strane većine srpskih lingvista, do Ivićeve sinteze istorijskog razvoja srpskog jezika, mirenja sa neminovnim raspadom zajedničkog standarda, reaktuelizacije Vukovog „Srbi svi i svuda” u disolucijskom periodu i obnovljenog tumačenja štokavštine kao isključivo srpske a čakavštine i kajkavštine kao isključivo hrvatske. Značajan dio procjena i predviđanja u srpskim radovima objavljenim u XIX i XX vijeku nije se obistinio.

LITERATURA

Bošković 2011 [1935]: Bošković, Radosav. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 143–148.

Ćirilov 2012 [1994]: Jovan Ćirilov. Srpsko-hrvatski rečnik varijanata = hrvatsko-srpski rječnik inačica. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno

(Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/4. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. – S. 133–138.

Daničić 2011 [1857]: Daničić, Đuro. Razlike između jezika srbskoga i hrvatskog. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 49–50.

Deretić 2011 [1979]: Deretić, Jovan. Jedinstvo i razlika. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 605–608.

Janković 2011 [1967]: Janković, Srđan. Janković 1967: Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 361–396.

Jovanović 2012: Jovanović, Srđan Maldoran. Retrolingvistika: istraživanje lingvističkog atavizma. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/4. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. [U štampi].

Lalić 2011 [1954]: Lalić, Radovan. O „razlikama” u književnom jeziku Srba i Hrvata. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 227–236.

Stevanović 2011 [1953]: Stevanović, Mihailo. Karakter razlika u književnom jeziku Srba i Hrvata. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 195–208.

Stevanović 2011 [1965]: Stevanović, Mihailo. Neke jezičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. – S. 335–360.

Tošović 2010: Tošović, Branko. Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen (FWF-Projekt P19158-

G03 2006–2010). Konzeption, Aktivitäten, Ergebnisse. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. – 286 s.

Tošović 2011: Tošović, Branko. Dvjesto godina srpskih pogleda na jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka/Muslimana i Crnogoraca. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 649–770.

Tošović 2012: Tošović, Branko. Disolucijske godine (1990–2011) srpskih pogleda na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/4. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 997–1040.

Tošović/Wonisch 2009: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika / Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen*. – Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Institut za jezik. – 481 s.

Tošović/Wonisch 2010: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika / Die kroatische Sichtweise der Verhältnisse zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnischen/Bosniakischen*. Svezak 1. – Graz – Zagreb: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Izvori. – 439 s.

Tošović/Wonisch 2010/1: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/1. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – 737 s.

Tošović/Wonisch 2010/2: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/2. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – 535 s.

Tošović/Wonisch 2011/3: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/3. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – 803 s.

Tošović/Wonisch 2012/4: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. – Knjiga I/4. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – 1010 s.

SYNTHESE DER SERBISCHEN INTERKORRELATIVEN SICHTWEISEN

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden grundlegende interkorrelative Sichtweisen serbischer Sprachwissenschaftler und Philologen präsentiert, typologisch charakterisiert und erklärt. Darunter versteht man die Interpretation der serbischen Sprache in Bezug auf die anderen Nachfolgesprachen der einstmals gemeinsamen Sprache – das Kroatische, Bosniakische und Montenegrinische. In der serbischen Deutung der Beziehungen zwischen der Sprache von SerbInnen, KroatInnen, BosniakInnen und MontenegrinerInnen werden vom Autor vier Perioden unterschieden: a) Ende des 18. Jh. bis zum Ende des 19. Jh., b) die erste Hälfte des 20. Jh. (1900–1945), c) die zweite Hälfte des 20. Jh. (1946–1989) und d) die Dissolutionsperiode (1990–2011).